

11. Жариков Ю. Г. Охрана права землепользования. — М., 1974.
12. Каракаш І. І. Кримінально-правова охорона та захист права власності на природні ресурси // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. — О., 2002. — Вип. 13–14. — С. 423–429.
13. Резвых В. Д. Административно-правовая охрана права социалистической собственности. — М., 1975.
14. Рябов А. А. Охрана права государственной собственности на природные ресурсы в СССР. — Казань, 1982.

УДК 349.41

В. К. Гуревський,
канд. юрид. наук, доцент кафедри аграрного,
земельного та екологічного права ОНЮА

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА

З прийняттям нового Земельного кодексу України (далі — ЗК) дещо змінився зміст суспільних відносин з приводу землі і, відповідно, здійснилися зміни в предметі, задачах, принципах земельного права. В зв'язку з цим виникають певні питання щодо розширення сфери цивільно-правового регулювання земельних відносин (здійснення правочинів, відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам, встановлення земельних сервітутів, захист прав на землю цивільно-правовими способами тощо), використання адміністративних засобів регулювання земельних відносин (процедура надання і вилучення земель, державна реєстрація прав на землю тощо), екологізації норм земельного права (вимоги щодо охорони земель, ґрунтів і т. ін.).

В юридичній літературі в свій час розглядалися ці питання такими авторами як: Н. І. Титова, Н. А. Сиродосєв, Ю. Г. Жариков, К. І. Кучерук, О. В. Глотова, але, як правило, з приводу розмежування сфери правового регулювання земельного і цивільного права [1–5]. Проблеми співвідношення земельного права з іншими галузями права досліджувалися менше.

Земельне право як галузь права являє собою сукупність правових норм, які регулюють суспільні земельні відносини. Для виділення самостійної галузі в системі права необхідна наявність: предмета правового регулювання, методу правового регулювання, відповідних принципів, спеціального законодавства й об'єктивної зацікавленості суспільства у виділенні відповідної галузі права як самостійної. Головний критерій — наявність спеціального, особливого предмета правового регулювання.

Предметом земельного права, як і будь-якої іншої галузі права, є визначене коло суспільних відносин, врегульованих нормами даної галузі. Ці відносини, щоб стати предметом особливої галузі права, повинні мати специфіку, яка відрізняє їх від інших суспільних відносин, врегульованих нормами інших галузей права. Земельні відносини, виступаючи самостійним видом суспільних відносин, мають певну специфіку, яка обумовлена специфікою їхнього об'єкта —

землі. Але враховуючи, що земельне право відчуває суттєвий вплив з боку інших галузей права, слід дотримуватись точки зору В. І. Семчика, який вважає, що предметом земельного права є суспільні відносини, які обумовлені особливими специфічними властивостями землі як об'єкта суспільних відносин у тій частині, у якій вони регулюються нормами земельного права [6].

Предмет правового регулювання, його межі можуть бути визначені за допомогою методу, властивого тій чи іншій галузі права. Метод земельного права являє собою відповідні характеру земельних відносин способи та прийоми впливу на поведінку учасників цих відносин, які відповідають характеру землі як природного надбання, життєво необхідного всім громадянам. В юридичній літературі розрізняють метод імперативного, організаційного впливу, властивий публічному праву, який характеризується наявністю обов'язкових до виконання розпоряджень і заборон, і метод диспозитивний, який визначає лише межі поведінки учасників земельних відносин, що надає їм можливість вільно та самостійно регулювати свої взаємини в рамках встановлених меж.

У правовому регулюванні земельних відносин застосовується практично весь вищевказаний спектр методів, які виявляються в наступному: в обов'язковій вимозі цільового використання земельних ділянок; у забороні порушення ґрунтової родючості і погіршення екологічної ситуації; у використанні засобів економічного стимулювання охорони земель; в обмеженні розпорядницьких прав власників землі в інтересах всього суспільства, з урахуванням соціальної функції землі на сучасному етапі — її соціального значення, об'єктивної обмеженості. При цьому особливості методів регулювання земельних відносин визначаються характером земельних відносин і виявляються в специфічному сполученні імперативного і диспозитивного методів. Таким чином, на сучасному етапі в земельному праві спостерігається переплетення диспозитивного та імперативного методів, і визначити перевагу того чи іншого методу досить складно. Все залежить від інтересів суспільства і держави, які превалюють в конкретний період часу.

В основі правового регулювання земельних відносин лежать принципи, які відображають характер і тенденції розвитку всього земельного права. Принципами права прийнято вважати основні положення, вихідні ідеї, які характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і які відбивають істотні положення права [7].

Принципи земельного права реалізуються шляхом відтворення основних положень у земельному законодавстві, пронизують його систему та удосконалюються разом з їх розвитком. Виходячи з цього, принципи земельного права можна розділити на конституційні, загальноправові та спеціальні [8]. Для нашого аналізу більш важливими є спеціальні принципи.

Система спеціальних принципів ґрунтується на структурній організації системи земельного права. Тому до спеціальних принципів земельного права відносяться: принцип цільового і раціонального використання земель, принцип встановлення особливого правового режиму земель відповідних категорій, принцип пріоритету сільськогосподарського використання земель та їх охоро-

ни, принцип державного контролю за використанням та охороною земель, принцип платності використання земель, принцип забезпечення захисту прав юридичних осіб і громадян на землю тощо.

Що стосується законодавчої бази, то з моменту прийняття ЗК України (2001) внесені зміни до діючих (Закони України «Про плату за землю», «Про оренду землі» тощо) і прийняті нові Закони України: «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про землеустрій», «Про іпотеку», «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», «Про використання земель оборони». Слід сказати, що відповідно до Заключних положень ЗК процес прийняття нових нормативно-правових актів щодо регулювання земельних відносин буде тривати.

Таким чином, все вищевикладене дає підстави зробити висновок про те, що земельне право є самостійною галуззю права, яке являє собою систему правових норм, що регулюють земельні відносини з метою забезпечення раціонального використання земель, охорони їх від негативного впливу, захисту прав громадян та юридичних осіб на землю і дотримання встановленого правопорядку в галузі земельних відносин.

Земельне право є складовою частиною національної правової системи і знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими галузями права. Його місце в системі права визначається роллю і значенням правового регулювання земельних відносин, які складають предмет даної галузі права, серед всіх інших суспільних відносин, врегульованих іншими галузями права.

Земельне право знаходиться в тісному зв'язку з конституційним правом, норми якого мають основне значення, як для земельного права, так і для всіх галузей правової системи. Відмітною рисою земельного права тут є те, що його предметом регулювання є економічні відносини. Норми земельного права закріплюють розподіл земель на відповідні категорії, визначають цільове призначення кожної з категорій, встановлюючи для них відповідний правовий режим, вирішують питання розміщення виробничих об'єктів і використання земель як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві тощо. Норми конституційного права визначають державний устрій, адміністративно-територіальний розподіл, територію держави тощо. Так, відносини з приводу землі як території регулюються земельним правом, тобто як територіального базису для розміщення продуктивних сил. Норми ж конституційного права регулюють питання організації і визначення меж території як обов'язкової ознаки держави.

Земельне право має тісний зв'язок з адміністративним правом. Адміністративно-правові акти часто служать підставою виникнення, зміни або припинення земельних відносин. Так, в адміністративному порядку вирішуються питання відводу земельної ділянки на місцевості, встановлення її меж, видачі правовстановлюючих документів, здійснюється контроль за дотриманням земельного законодавства, залучення до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушеннях земельного законодавства тощо.

Крім того, зв'язок земельного й адміністративного права виражається в застосуванні імперативних методів регулювання, однак предмети правового регулювання цих галузей відбивають їхні принципові розходження. Предметом адміністративного права є організація системи діяльності виконавчих органів державної влади, у тому числі в сфері раціонального використання та охорони земель. Адміністративне право регулює порядок діяльності цих органів, їх компетенцію по здійсненню відповідних функцій управління. Окремі елементи адміністративної підпорядкованості в земельному праві мають місце при вирішенні питань порядку придбання і припинення права власності і права користування земельною ділянкою, прав та обов'язків власників землі та землекористувачів, встановлення правового режиму різних категорій земель тощо. Однак при цьому функції і компетенція органів державної влади і місцевого самоврядування, які здійснюють державне регулювання земельних відносин, обмежені нормами земельного законодавства. Крім того, специфіка земельних відносин визначає здійснення специфічних функцій управління, наприклад, таких як державний земельний кадастр, моніторинг земель, землеустрій тощо.

Важливе значення для земельного права має його зв'язок з цивільним правом. Цей зв'язок двох галузей виявляється в тісному переплетінні земельних і майнових відносин, обумовленому зв'язком права на земельну ділянку з правом на насадження, будівлі, посіви, які знаходяться на земельній ділянці, у визначенні суб'єктів права власності на землю, у сервітутних правах, у судовому захисті земельних прав, у регулюванні договірних відносин із приводу земельних ділянок, у відшкодуванні збитків, заподіяних порушенням земельних прав тощо.

Особливості землі як об'єкта правового регулювання визначають зміст розходжень методів і принципів правового регулювання, які застосовуються у цивільному і земельному праві. Так, у цивільному праві домінує принцип свободи волевиявлення суб'єктів цивільних відносин, тобто воно виходить з автономії волі суб'єктів, неприпустимості втручання в приватні справи, необмеженості майна, свободи розпорядження майном, свободи договорів.

Земельне право в першу чергу передбачає елементи публічно-правового характеру регулювання відносин з приводу землі, встановлюючи межі права власності на землю. При цьому воно передбачає для суб'єктів права земельної власності не тільки права, але й обов'язки використовувати землю за цільовим призначенням.

Особливості землі як природного ресурсу диктують необхідність нормування площ земельних ділянок, а екологічні та соціальні інтереси суспільства викликають необхідність у державному контролі за використанням і охороною земель, у сфері земельного ринку, за здійсненням угод із землею, необхідності обов'язкової державної реєстрації прав на землю. Таким чином, слід визнати правильною позицію О. І. Крассова, який стверджує, що цивільне право засноване на забезпеченні волі майнових прав суб'єктів, а земельне право —

на забезпеченні раціонального використання та охорони земель як основи життя і діяльності людей [9].

Зв'язок норм земельного права з нормами природноресурсового права полягає в тому, що використання природних ресурсів неможливе без використання просторового базису — землі. Регулювання самостійних природноресурсових відносин (гірничих, водних, лісових та ін.) виражається в наявності роздільної кодифікації земельного, водного, лісового законодавства і законодавства про надра. При цьому в законодавстві про природні ресурси передбачаються спеціальні норми, які враховують взаємозв'язок природних ресурсів, що регулюють запобігання несприятливих екологічних наслідків впливу використання одних природних ресурсів на інші.

Взаємозв'язок земельного права з екологічним правом обумовлюється положенням землі як об'єкта навколишнього природного середовища, який функціонує в складі екосистеми і знаходиться в екологічному взаємозв'язку і взаємодії з усім навколишнім середовищем. Регулюючи переважно економічні земельні відносини, які виникають у зв'язку з наданням, вилученням земель, порядком їх використання, земельне право в той же час містить норми, які передбачають спеціальні вимоги, що забезпечують збереження навколишнього середовища. У свою чергу в екологічному законодавстві містяться численні норми загального і спеціального характеру, реалізація яких передбачає забезпечення охорони земель від несприятливого антропогенного впливу.

Література

1. Сыродоев Н. А. О соотношении земельного и гражданского законодательства // Государство и право. — 2001. — № 4. — С. 28–35.
2. Жариков Ю. Г. Разграничение сферы действия земельного и гражданского законодательства при регулировании земельных отношений // Государство и право. — 1996. — № 2. — С. 44–54.
3. Титова Н. І. Новий Земельний кодекс України: позитивні і негативні аспекти // Право України. — 2002. — № 4. — С. 70–76.
4. Кучерук К. І. Договір купівлі-продажу земельної ділянки: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. — К., 2002. — 19 с.
5. Глотова О. В. Співвідношення норм цивільного і земельного права у сфері правового регулювання угод із землею // Вісник ОІВС. — 2002. — № 2. — С. 174–179.
6. Земельне право: Підручник / За ред. В. І. Семчика і П. Ф. Кулиничя. — К., 2001. — С. 17.
7. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права: Павч. посіб. — К., 1995. — С. 95.
8. Земельне право: Підручник / За ред. В. І. Семчика і П. Ф. Кулиничя. — К., 2001. — С. 26.
9. Крассов О. И. Земельное право: Учебник. — М., 2000. — С. 42.